

Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Balıkesir University Faculty of Theology

Sahibi / Owner

Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi adına
Prof. Dr. Mehmet Bayyığıt

Yazı İşleri Müdürü/Responsible Manager

Dr. Öğr. Üyesi Lütfü Cengiz

Editörler/Editors in Chief

Doç. Dr. Mehmet Özkan
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Ali Çanakçı

Editör Yardımcıları/Assistant Editors

Dr. Öğr. Üyesi Asem Hamdy Ahmed Abdelghany

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Mehmet Bayyığıt, Balıkesir Üniversitesi
Prof. Dr. Muhiddin Okumuşlar, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Çaycı, Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Ejder Okumuş, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman Akkuş, Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Bahçekapılı, Yalova Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Dirik, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Özkan, Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Esmâ Sayın, Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Y. Emre Gördük, Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Demir, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Ali Çanakçı, Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Lütfü Cengiz, Balıkesir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Polat, Balıkesir Üniversitesi

Dizgi-Mizanpaj/Layout

Asem Hamdy Ahmed Abdelghany & Mehmet Özkan & Ahmet Ali Çanakçı

Yazışma/Correspondence

Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Dinkçiler Mah. Soma Cad. Altteylül/Balıkesir **Telefon:**
0 266 249 61 79 & **Faks:** 0 266 239 87 46 & **E-posta:** balikesirilahiyatdergisi@gmail.com **Web:**
<http://ilahiyatdergisi.balikesir.edu.tr>, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bauifd>

Baskı Yeri

Erman Ofset Matbaacılık LTD. ŞTİ. - Fevzi Çakmak Mah. Özlem Cad. No: 33/G Karatay/
Konya Tel: 0332 342 01 55 • Sertifika No: 15409

Basım Tarihi

Aralık 2019

Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, yılda iki kez yayınlanan akademik uluslararası hakemli bir dergidir. BAÜİFD'de yayınlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayın dili Türkçe olmakla birlikte diğer dillerde de yazılar yayınlanmaktadır. Yayınlanan yazıların bütün yayın hakları BAÜİFD'ye ait olup yayıncının izni olmadan kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama taşınamaz. Yazıların yayınlanıp yayınlanmamasına derginin yayın kurulu karar verir.

Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Balıkesir University Faculty of Theology
ISSN 2149-9969 | e-ISSN 2717-669X
Aralık/ December 2019, 10: 282-287

Ali Albayrak, Buhari Sonrası el-Câmi'ü's-Sahîh; Nüsha Farklılıkları, Hatalar.
İstanbul: İFAV, 2018.

Sahih al-Bukhari After Imam Al-Bukhari; Differences and Errors in It's Versions of Manuscripts. İstanbul: İFAV, 2018.

Ahmet Eşer

Arş. Gör., Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Hadis Anabilim Dalı, Balıkesir/ Türkiye

Research Assistant, Balıkesir university, Faculty of Theology,
Department of Hadith

e-mail: ahmet_esher@hotmail.com

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4948-8337>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Kitap Tanıtımı /Book Review

Geliş Tarihi / Date Received: 01 Ekim 2019 / 01 October 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 01 Aralık 2019 / 01 December 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Aralık 2019 / 30 December 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık/ December

Atıf/Citation: Ahmet Eşer, "Ali Albayrak, Buhari Sonrası el-Câmi'ü's-Sahîh; Nüsha Farklılıkları, Hatalar. İstanbul: İFAV, 2018" *Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (Aralık 2019): 282-287

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiştir.
This article has been reviewed by at least two referees.

Web: <http://ilahiyatdergisi.balikesir.edu.tr>, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bauifd>
Mail: balikesirilahiyatdergisi@gmail.com

Copyright © Published by Balıkesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Balıkesir University, Faculty of Theology, Balıkesir, Turkey. All rights reserved.

**Ali Albayrak, Buhari Sonrası el-Câmi'ü's-Sahîh; Nüsha Farklılıkları,
Hatalar. İstanbul: İFAV, 2018.**

Ahmet Eşer

Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'nin (v. 256/870) *el-Câmi'ü'l-müsnedü'l sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillah sallallahu aleyhi ve sellem ve sünenihi ve eyyâmih* adlı eseri, yazıldığı dönemden itibaren kabul ve eleştiri veçheleriyle ciddi bir ilgiye mazhar olmuştur. Bizzat musannifi tarafından çeşitli talebe gruplarına okutulan *el-Câmi'ü's-sahîh*, Kur'ân-ı Kerîm'den sonra en sahih kitap kabul edilmiştir. Sonraki nesillere intikal etmek üzere yakın talebeleri tarafından rivayet edilen eserin, bazı nüshalarında genellikle haşiyelerinden kaynaklı birtakım hatalar bulunmaktadır. Bu tanıtım yazısında günümüz Sahîh-i Buhârî baskılarında bile mevcut olan söz konusu hataları tespit etmeyi ve bunlara dair muhtemel çözüm önerileri sunmayı hedefleyen Ali Albayrak'ın ilgili çalışmasına yer verilecektir.

Kitabın telif sebebi, hedef kitlesi ve *Sahîh-i Buhârî'*deki hataların tamamını tespit etmeyi amaçlamayan bir yapı arz etmesi hususları önsözde (s. 7-8); çalışmanın muhtevası ile *Sahîh'*in şerhleri ve diğer kaynakları, yazma nüshaları ve buna dair çağdaş çalışmalar ise giriş kısmında (s. 9-20) ele alınmaktadır.

Birinci bölümde (s. 23-51) *Sahîh-i Buhârî* nüshalarına dair ayrıntılı bilgiler verilerek, eserin günümüze intikal sürecinde geçirdiği aşamalar ortaya konulmuştur. Buhârî'nin en önemli ve yaygınlık kazanan râvisi Firebrî'den (ö. 320/932) hareketle Asîlî, Ebû Zer, Ebü'l-Vakt ve Kerîme gibi ilk dönem nüshaları (s. 23-32) ile Sagânî, Yûnînî ve Sehârenfûrî'ye ait sonraki dönem rivayetlerine temas edilmiştir (s. 32-37). Buradan hareketle hazırlanan ayrıntılı *Sahîh-i Buhârî* nüshaları şeması da mevcuttur (Şema-I).

Kelimelerin yanlış okunması, kelime/cümle atlama veya tekrar etme gibi hemen her yazma nüshada karşılaşılabilecek hataların yanı sıra kitabını on altı sene gibi bir sürede tasnif eden Buhârî'nin, bu süre zarfında eserinde yaptığı bazı değişiklikler de bulunmaktadır. Bütün bunlar tastamam kaydedilse bile, Firebrî'nin tasnifinin son halinin, kendisini farklı dönemlerde dinleyen bütün talebelerinden dakîk bir şekilde intikal zorluğu ise onun nüsha farkını oluşturan en önemli etken olmalıdır. Nitekim râvi yönü ağır basan Küşmîhenî nüshasında, bu yanlışlar fazlaca bulunsa da onun uzun ömürlü oluşu ve Firebrî'yi son dinleyen talebelerden biri olması bu nüshaya ayrı bir kıymet kazandırmıştır. Küşmîhenî'den rivayette bulunan Kerîme nüshası ise birçok hata içermesine rağmen onun, kendi aslından yazanların nüshalarını titiz bir şekilde kontrol etmesi, nüshasının meşhur olması ve yayılmasına zemin hazırlamıştır. Diğer taraftan Ebü'l-Vakt rivayeti olarak bilinen Yûnînî'nin ana metni, Kerîme nüshasından yazılması sebebiyle birçok hata barındırmaktadır. Ana metni "Kerîme-Ebü'l-Vakt karışımı bir nüsha" olan Yûnînî, haşiyelerde Ebû Zer, Asîlî, İbn Asâkir ve Sem'ânî rivayetlerine yer vererek Firebrî nüshalarını cem etmeyi hedeflemiştir. O, haşiyelerde kullandığı nüshaları (el-usûl) ve bunlar için belirlediği kısaltmaları (er-rumûz) açıklamak üzere Fehrese isimli müstakil bir risale kaleme almıştır. İşte, Abdullah b. Sâlim el-Basrî (v. 1134/1722) kopyası esas alınarak basılan ve makbul addedilen, Sultaniye nüshası (en-Nüşatü's-sultâniyye) da Yûnînî'ye aittir.

Okuma hataları, haşiyelerin metne alınmasındaki farklı yaklaşımlar ve Buhârî'nin işaret ettiği ya da kopyası olmayan asıllara bakma meselesinden kaynaklı; nüsha farkları üzerinde durulmuştur (s. 38-46). Diğer taraftan nüshalar arası farklılıkta etkisi olduğu düşünülen, nispeten az tanınan nüshalar ve müstahrecler (s. 46-48) ile bunların farklı *Sahîh* neşirlerine yansımaları ele alınmıştır. Ayrıca şerh, etrâf ve cem' türü eserlerin; Buhârî'nin nüshalarında bize intikali

açısından soru işareti taşıyan bilgi notlarının/haşiyelerin, hata-savab durumunu test etmeye imkân vereceği özellikle belirtilmiştir. Bu çerçevede *Sahîh-i Buhârî*'nin, farklı rivayetlerini kullanan kayıp nüsha, şerh ve müstahrec türü tâli hadis edebiyatı ürünlerinin, gün yüzüne çıkarılarak edisyon kritiği hayati önem taşımaktadır. Bununla birlikte günümüz tahkiklerinde, daha güvenilir ve yakın öğrencisine -örneğin *Fethü'l-Bârî*'nin İbn Hacer'in has talebesi İbn Hıdır'a- ait kıymetli nüshalardan yararlanılması ise metindeki pek çok hatanın tashihini sağlayacaktır.

Sahîh nüshaları arasında özellikle terceme/bâb başlıkları ve bunlardan sonraki bilgiler ile usûl hadislerinden sonra gelen mütâbaat ve değerlendirmeler kısmında farklılık çoktur. Buhârî'nin *Sahîh*'i tasnif sürecinde bizzat yaptığı tashih ve değişikliklerden kaynaklı farkların ilk nüshalarda yer alması normaldir. Ancak bu nüshaların sonraki dönem rivayetlerinde mevcut olan bunların dışındaki birtakım farkların ise râvilerin, bazı hâmişleri farklı yorumlaması etkin olmuştur. Nitekim bu durum, güncel baskılardaki az sayıda farklılığı da izah etmektedir.

Bütün nüshaların ittifakla "kitâb" ismini kullandığı başlıkların sayısı 29'dur. Gerek bunlar gerekse diğer rivayetlerdeki farklı kitâb isimlerinin şema halinde listelenmesi, nüshaların izinin sürülmesi ve telif süresince geçirilen aşamaların açığa çıkmasına imkân verecektir. *Sehârenfûrî* (v. 1297/1880) ve *Bikâî* (v. 806/1404) nüshalarının yer aldığı *Sahîh* baskılarının bu çalışmaya dâhil edilmesi de muallak hadisler, mütâbaat, rivayetsiz başlık/başlıksız rivayetlerin yanı sıra bilgi notları farklılıkları tashih etmeye katkı sağlayacaktır.

İkinci bölümde (s. 55-157); Buhârî baskılarında yer alan hataların tespit edilerek tashihine dair teklifler ele alınmıştır. Hadislerin sayımı ve bazı artıları sebebiyle *Dâru'l-Erkâm*'ın *Sahîh-i Buhârî* neşrinin esas alındığı bu çalışmada, hataları tasniften ziyade

tashih etmek hedeflendiği için tespit edilen hataların tamamı gerekçeleriyle zikredilmiş ve ilgili hadisler, kitâb-bâb başlıklarına göre EK-2'de topluca verilmiştir. Bölüm içerisinde ve ek kısımda Arapça metni verilmeyen hadisler ise özellikle kelime/isim hatalarında okuyucunun takibini zorlaştırmaktadır. Vurgulanması gereken bir diğer husus ise; Sahîh metninde edisyon kritik esnasında yapılması gerekenlerin yani tahkik esaslarının uygulamalı işlendiği bir yapı arz etmesi yönüyle, ilgili kısmın son derece önemli ve ince işçilik mahsulü olduğudur. Bu kapsamda “okuma hataları” ve “yorum hataları” ana başlıkları altında doksan kadar hataya yer verilmiştir. Kelimelerin yanlış okunması ve kelime ve cümle atlama veya tekrarı konuları, “okuma kaynaklı hatalar” bölümünde incelenmiştir. Mütâbaat ve izahların yanlış yerde nakledilmesi/tekrarı, rivayetlerin ve bâb başlıklarının yanlış yerde olması/tekrarı, yanlış tashih ve eklemeler, farklı nüsha ve haşiyelerin metne dâhil edilmesi, bazı açıklama ve mütâbaatların aktarılmayışı, hadis metinlerinin/izahlarının bâb olarak algılanması gibi durumlar ise “yorumlama kaynaklı hatalar” kısmında ele alınmıştır. Ebû Zer nüshası, *Sahîh-i Buhârî*'deki hatalı yerlerin çoğunu doğru haliyle nakletmesi bakımından “en sahih rivayet” olarak kabul edilebilir. Az sayıda da olsa hata bulunan bu rivayet ve kıymeti âşikar olmakla birlikte birçok yanlış barındıran Yûnînî nüshası dikkate alındığında, Albayrak'a göre Buhârî'nin edisyon kritiğinde en doğru yöntem; nüshalar arası karma bir metin oluşturmak veya en az hatanın yer aldığı Sagânî/Ebû Zer nüshasını -hataları ortaya koyan dipnotlarla- neşretmek olacaktır.

Üçüncü bölüm (s. 161-217), “tashihi gerekmeyen yerler” konusunda değerlendirmeler sunmaktadır. *Sahîh-i Buhârî*'de ilk izlenimde hatalı zannedildiği için tashih edilmesi gerektiği düşünülen ancak gerçekte “tashih edilecek bir hatanın olmadığı yerler” vardır. Hata olmasına rağmen “tashih edilmemesi gereken yerler”, genelde râvinin rivayetinde kaynaklı bazı hatalardır. Bunlar, Yûnînî

rivayetinde tashih edilmediği için hatalı olsa da diğer bazı nüshalarda düzeltilen ya da nüsha farkı bulunmasa bile eksik-hatalı haliyle bırakılması gereken yanlışlardır. *Sahîh*'te ilk edisyonlarında hatalıyken Buhârî'nin açıklamaları doğrultusunda düzeltilen ve bugünkü baskılarda tashih edilmiş hali yer alan yani "günümüze düzeltilmiş olarak gelen yerler" mevcuttur. Hatalı gibi gözüken "karar verilmesi zor olan yerler" konusunda, uzman kişilerin gerekçeli beyanıyla tashih veya henüz elimizde bulunmayan şerh, müstahrec, kayıp nüsha gibi yazmalardan veri elde etmek suretiyle tercih mümkündür. Başka bir izahı bulunamaması sebebiyle musannifin hatalı olduğu/olabileceği düşünülen kısımlara dair bazı izahlar, çalışmanın önceki bölümlerinde geçse de burada, iki örnek ihtiva eden "Buhârî'nin hata yaptığı yerler" başlığıyla ele alınmıştır.

Elinizdeki kitabın yazarı Ali Albayrak'ın yanı sıra Arafat Aydın başta olmak üzere *Sahîh-i Buhârî*'ye dair son dönemde yazılan makale, tez ve kitaplar çok kıymetli olup Buhârî özelinde yazma eserlere gösterilen heyecanı açıkça ortaya koymaktadır. Murad Molla kütüphanesine kayıtlı hicrî 550 tarihli İbn Saâde/Endülüs nüshasının, Yazma Eserler Kurumu ve İSAM paydaşlığıyla (Mart 2019'da) gerçekleştirilen iki ciltlik tıpkıbasımının, Buhârî araştırmalarına ivme kazandırması beklenmektedir. *el-Câmi'u's-Sahîh* nüshalarının yanı sıra diğer eserlerin yazmaları bakımından da son derece zengin Türkiye kütüphanelerinin varlığına son yıllarda İSAM bünyesinde icra edilen tahkik kurslarının eklenmesi; yazma eserlerin edisyon kritiğine yönelenler için büyük bir imkân sağlayacak ve tahkik ameliyesini kaliteli kılacaktır. Böylece başta kadim yazmalar olmak üzere hadis kitaplarının telifi ve sonraki nesillere aktarılmasında gösterilen muazzam çaba, bu tür çalışmalarla daha iyi anlaşılacaktır.